

József Attila

Születésének ötvenedik évfordulójára

Az idén lenne ötven esztendő. Pályája delelőjén állhatna, vezethetné »az adott világ varázsainak mérnökeit«, utat mutathatna íróársainak, egész népünknek. Az ember nem tud szabadulni attól a gondolattól, hogy mi mindent tanulhatnánk tőle, ha élne. Segítene »a hozzáértő, dolgozó nép okos gyülekezetében hányni-vetni meg száz bajunk«, s egészen biztos, hogy gondos szeretettel figyelne az új írónemzedék harcát nagy korunk problémáinak minél hívebb tükrözéséért, dicsérné erényeiket, kemény, de szerető kézzel nyesegetné hibáikat.

Nem így történt. Alig tizenöt esztendővel Szegeden kiadott első verseskötetének megjelenése után, halálba hajszolta az úri Magyarország embertelen rendje.

Számomra József Attila költészete nemcsak azért tűnik élőbbnek minden más »halott« költő művénel, mert felszabadulás előtti irodalmunkból ő áll hozzánk a legközelebb, hanem azért is, mert serdülő korom egyik legmaradandóbb élménye az ő művészetével való megismerkedés volt. 1937 nyarán történt, alig fél esztendővel azelőtt, hogy a balatonszárszói tehervonat kerekai alatt befejeződött a legnagyobb magyar proletárváltó élete. Akkor végeztem el a hetedik osztályt a miskolci gimnáziumban. A hivatalos irodalomban Herczeg Ferenc uralkodott, s abban az évben esett először, hogy irodalomtanárunk odaírta a »Vajda—Reviczky« című érettségi tételhez Ady nevét is. Móricz, Babits sehol, nem is beszélve a fiatalabbakról. Persze mi azért többet tudtunk az irodalom eleven életéről. Néhányan lelkes Ady-rajongók voltunk, s könyvespölcöm legféltettebb kincse volt az »Illés szekeren«, a »Szeretném, ha szeretnének« meg a »Magunk szerelme«. Mellettük őriztem Tóth Árpádnak »Az öröm illan«, meg Babitsnak »Sziget és tenger« című kötetét, s nagyon büszke voltam rá, hogy volt néhány könyvem a legújabb írótól is, a »Puszták népe« meg a »Számadás«. Egy osztálytársam — később német haláltáborban pusztult el szegény —, aki verseket írogatott, már akkor rajongva beszélt József Attiláról, s egy nyári délután elhozta hozzánk a »Medvetánc«-ot. Kíváncsian vettem a kezembe, s véletlenül éppen az »Ódá«-nál nyitottam ki. Érdeklődve kezdtem olvasni, előbb csak azért, mert a Szinva-patakról esett benne szó, amely ott surrant el iskolánk ablakai alatt, — azután növekvő érdeklődéssel, majd szenvedélyes csodálattal. És ott, egyfolytában végigolvastam az egész könyvet, s azután nem nyugodtam addig, míg meg nem kerítettem a legújabb József Attila-kötetet, a »Nagyon fáj«-t. És azután nagyon sokáig küszködött tizenhetedik esztendő kamaszlelkemben a régi bálványommal, Adyval, míg végül rájöttem, hogy nem egymás ellen, hanem egymás mellett lehet, sőt kell szeretnem őket.

*

József Attilát ma úgy emlegetjük, mint irodalmunk három legkiemelkedőbb alakja közül a legfiatalabbat, Petőfi és Ady örökösét. József Attila tudatosan vallotta magát Petőfi és Ady utódjának. De nem úgy, mint az epigonok, akik éppen azzal sikkasztják el példaképük költészetének lényegét, hogy utána-érzik témáit, másolják formai megoldásait. József Attila nagy elődei költészetének leglényegét értette meg, s azzal lépett a nyomukba, hogy, miként ők, kora leghaladóbb eszméit írta jelszóként költészeté zászlajára. Észrevette, hogy a nagy költőket nemcsak azzal lehet elsikkasztani, ha agyonhallgatják, hanem azzal is, ha meghamisítják őket.

A húszas évek elejének hivatalos irodalmi élete váratlanul »felfedezte« Petőfit. Ebben a Petőfi-reneszanszban persze nem volt sok köszönet, az ellenforradalmi rendszer egyrészt saját képére igyekezett hamisítani Petőfi arcát, kilúgozva belőle minden forradalmiságot, másrészt azért nyúlt vissza hozzá, hogy kikerülje Ady nagyon is terhesnek érzett örökségét. Csak a legjobbak közül vették észre néhányan, hogy miről van szó. A fiatal József Attila is verset írt Petőfi születésének századik évfordulójára. Ez a költemény tiltakozás a Petőfi-hamisítók mesterkedései ellen, és egyben a világszabadság nagy költőjének ébresztése.

»Petőfi Sándor, Tégedet ünnepel
A jajgató nép s a süket Elnyomás,
De nagy lelked tüzét, az Eszmét,
Cifra, hideg lobogás takarja.

Ó, ünnepelvén, mélyre temetnek el!
Petőfi Sándor, ámde azért nyugodj:
Az Eszme ég az elnyomottak
Büszke szívében örök dalodra.

És égni fog, mert nagy hitem ójja meg:
Világszabadság! — így köszönök, Vezér!
S örömtelen tizennyolc évem
Szent lobogója elődbe hajlik.«

(Petőfi tüze)

E korai vers igényes formája arra is rámutat, mennyire tudatosan látja a fiatal költő a különböző izmusok kavargása idején, hogy az új költészet elsősorban nem a hagyományos költői formák megbontásában, hanem a régi formák új tartalommal való megtöltésében kell, hogy jelentkezzen; az ókori görög költők legnagyobbikának, Alkaiosnak a versformájában csendül fel a világszabadság költőjének köszöntése.

A hivatalos irodalom urai hamarosan rájöttek, hogy Adyt mégsem lehet kifelejteni a magyar irodalomból. Megkísérelték tehát az ő meghamisítását is. Ismét felcsattan József Attila hangja, tiltakozik az Ady-»békítők« módszerei ellen. Meglátja, hogy míg Petőfi költészetén a világszabadság nagy eszméje húzódik végig, addig Ady »Dózsa népének«, a »hárommillió koldus«-nak a hangját szólaltatta meg irodalmunkban.

»Meghalt? Hát akkor mért ölik naponta
szóval, tettel és hallgatással is?
Mért békítik a simák alattomba'
lány-duzzogássá haragvásait?
Földön a magyar és földben a költő,
dühödtt markába rögöket szorít,
melléből égre libbent föl a felhő,
de tovább vívja forradálmait.

A televény titokzatos honában
izgat tovább, nem nyugszik, nem feled.
Ezer holdon kiált és haragjában
szeleket úz a Hortobágy felett.
Szeleket, melyek úri passzióból
a begyűjtött kis szénát szétszedik
s a süllyedt falun fölkapják a hóból
Dózsa népének zsupfedeleit.

Teste a földé. Földművesé lelke,
ezért koppan a kapa néhanap.
Sírja hárommillió koldus telke,
hol házat épít, vet majd és arat.
Verse törvény és édes ritmusában
kő hull s a kastély ablaka zörög, —
eke hasít barázdát új húsában,
mert virágzás, mert élet és örök.«

(Ady emlékezete)

József Attila tehát Petőfi és Ady forradalmi hagyományainak örököséként jelentkezik költészetünkben, s túllépve Ady radikális forradalmi demokratizmusának kereteit, megszólaltatja költészetünkben a munkásosztály vágyait, forradalmi indulatait is.

A költő, aki irodalmunk legnagyobbjainak nyomdokaiba lépett, 1905. április 11-én született Budapesten.

»Nemzett József Áron
szappanfőző, aki már
a Nagy Óceánon
szagos füveket kaszál.

Megszült Pócze Borcsa,
kit megettek a fenék,
gyomrát, hasát sorba,
százláb suroló kefék...«

— írja származásáról »Örökélet« című versében.

Gyermekkorának eseményeiről abban a »Curriculum vitae«-ben ír, amelyet 1937 tavaszán nyújtott be egyik vállalathoz, amikor magántisztviselői állásért folyamodott. Ezt az önéletrajzot szokták közölni a kötet élén a József

Attila-kiadások. Öcsödön, a nevelőszülőknél töltött keserves esztendők a paraszti élet nyomorúságával ismertették meg, a háború alatt Budapesten bele-
tanult a proletársors keserveibe. Vízért árul a moziban, kosarat, csomagokat
hord, színes papírforgókat gyárt, újságot árul, bélyegekkel kereskedik, kenyere-
resfiú az EMKE-kávéházban, inas egy vontatóhajón. Emellett tanul is, elvégzi
az elemi és a polgári iskolát. Közben, 1919 karácsonyán meghal az édesanyja,
s gyámjának, dr. Makai Ödönnek a közbenjárására a makói DEMKE-interná-
tusba kerül. Itt végzi az V. és VI. gimnáziumot, s tizenhét éves korában már
megjelennek első versei a »Nyugat«-ban.

Egy alkalommal bemutatják Juhász Gyulának, aki elkéri tőle verseit.
Juhász Gyula rögtön felismeri a költő rendkívüli tehetségét. Segíti, bátorítja, s
mikor a 17 esztendő fiatalember 1922-ben Szegeden kiadja első verseskötetét,
a »Szépség koldusa« címen, Juhász Gyula ír hozzá előszót. »...fiatalága olyan
ígéretekkel teljes — írja —, amelynek beváltása — és ez nemcsak és nem
mindig a költőn múlik egészen — őt a jövő magyar poézis legjobbjai és leg-
igazabbjai közé fogja emelni. Ez a most serdülő és még iskoláit járó költő már
eddig is sokat és mélyen szenvedett az élettől és az emberektől, hordozta a
kietlen nyomor és elhagyottság keresztjét, árván és nincstelenül vándorolt és
dolgozott és tanult, egyetlen vigasztalása az a jótékony és áldott génusza volt,
amely Csokonait és Petőfit — dicsőséges elődeit nyomorban és küldetésben —
a cudar és átkozott nélkülözés kópárnáin és szalmavackán sem hagyta
cserben.«

Nem sokkal ezután az akkori ügyészség istenkáromlás miatt pörbefogja
»Lázadó Krisztus« című verséért. Alig kerül el a börtönt. Közben Makón le-
érettségizik, azután rövid ideig újra vándoréletet él, könyvügynök, majd bank-
hivatalnok.

»Elhatároztam — írja már említett önéletrajzában —, hogy végképpen író
leszek és szert teszek olyan polgári foglalkozásra is, amely szoros kapcsolatban
áll az irodalommal, magyar—francia—filozófiai szakra iratkoztam a szegedi
egyetem bölcsészeti karán. Fölvettem heti 52 órát és 20 órából kollokváltam ki-
tűnően. Napokat ettem, verseim honoráriumából fizettem lakásomat. Na-
gyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra érdemes-
nek nyilvánított. De minden kedvemet elszegte az, hogy Horger Antal profesz-
zor, kinél magyar nyelvészetből kellett volna vizsgáznom, magához hivatott s
két tanú előtt — ma is tudom a nevüket, ők már tanárok — kijelentette, hogy
belőlem, míg ő megvan, soha nem lesz középiskolai tanár, mert »olyan emberre
— úgymond —, ki ilyen verseket ír« s ezzel elém tárta a Szeged c. lap egyik
példányát, »nem bízhatjuk a jövő generáció nevelését«. Sokszor emlegetik a
sors iróniáját s itt valóban arról van szó: ez a versem, Tiszta szívvel a címe,
igen nevezetessé vált, hét cikket írtak róla, Hatvany Lajos az egész háború
utáni nemzedék dokumentumának nyilvánította nem egy ízben »a kései korok
számára«, Ignotus pedig »lelkében dédelgette, simogatta, dűnnyögte és mormol-
gatta« ezt a »gyönyörűszép« verset, ahogy a Nyugatban írta róla és ezt a ver-
set tette Ars poeticájában az új költészet mintadarabjává.«

A vers, amely ilyen sorsdöntő volt a költő életében, s amelyről az idősebb
nemzedék ilyen kiváló tagjai nyilatkoztak elragadtatással, csak később jelent
meg, a költőnek sorrendben harmadik, 1929-ben Budapesten kiadott művében.
A kötet címéül József Attila dacosan éppen a Horger által inkriminált vers első
sorát választotta: »Nincsen apám, se anyám.«

Ma már talán nincs is irodalommal foglalkozó ember Magyarországon, aki ne ismerné ezt a verset. A költemény valóban mintadarabjává vált az új költészetnek.

Szeged irodalmi életének mindig nagy büszkesége marad, hogy a legnagyobb magyar proletárköltő innen indult el pályájára. S a szegedi egyetem tanárai között nemcsak Horger Antal volt ott, hanem Dézsi Lajos és Mészöly Gedeon, aki ma is a Bölcsészettudományi Kar professzora, s aki segítette, támogatta a költőt. Két kedvenc makói tanáráról is ír önéletrajzában, akik biztatták, hogy érettségizzék le, közülük az egyik, Tettamanti Béla, szintén a szegedi Bölcsészeti Kar tanára ma. Neki ajánlotta József Attila első verseskötetének egyik legszebb darabját, az »Őszi alkonyat« című gyönyörű szerelmes versét:

»Az ősztói barna alkonyat
Halkan piheg a pelyhező havon.

Vállamra érzem szép, meleg nyakad
És messzi csókod itt az ajkamon.

Hideg vonyít, agyonmart arcomat
Forró öledbe mégse hajthatom.

Be messze vagy még! Bús az alkonyat,
Lágy hópihékebe hull a bánatom.«

Még egy verseskötete jelenik meg Szegedről való távozása előtt, 1925-ben a »Nem én kiáltok«.

Mikor Horger elüldözi Szegedről, Budapestre költözik. Itt ismerkedik meg Rákosi Mátyással, aki illegális munkája során néhányszor József Attila nagybátyjánál száll meg. Ez a találkozás igen nagy hatással volt ideológiai fejlődésére. Nem sokkal Rákosi Mátyás elfogatása után Bécsbe megy, majd Párizsba utazik, s beiratkozik a Sorbonne-ra. Itt kapcsolatba kerül a francia kommunistákkal, s Párizsból való hazatérése után rövidesen tagja lesz az illegális kommunista pártnak. Lelkesen dolgozik, szemináriumokat vezet, s ír olyan verseket, amelyek a legkülönb pártmunkát jelentik. Ezek élete legboldogabb éveit. 1931-ben megjelent »Döntsd a tőkét, ne siránkozz« és a következő évből való »Külvárosi éj« című kötetek jelzik útjának újabb állomásait. A »Döntsd a tőkét, ne siránkozz« kötetet »Szocialisták« című verséért elkobozzák, és a költőt fogházbüntetésre ítélik.

Igen nagy csapás éri, amikor egy szektárius csoport kizárja a pártból, József Attila tudja ugyan, hogy »csak egy pillanatra marták ki«, hogy »az az elvaduló csahos« támadt rá, s őt nem lehet elszakítani a párttól.

»Csak egy pillanatra martak ki, csak
Zúgj, erdő elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillanatra se martak ki, csak

az az elvaduló csahos rám támadt
s kijöttem, hogy erőm összeszedje,
mint a néni a gallyat, a bánat.«

(Bánat)

De a csapás mégis olyan súlyos, hogy egész életében nem heveri ki. Költészetének hangja éppen olyan harcos marad, de magára maradása s egyéni életének rosszrafordulása összetöri. Egészségileg is egyre rosszabbul áll, idegei teljesen tönkremennek. Publikációs lehetősége alig van. 1934-ben megjelenteti »Medvetánc« című kötetét, melyben régebbi verseinek egy részét is újra közli. Utolsó kötete a »Nagyon fáj« 1936-ban lát napvilágot, s ugyanebben az esztendőben indul meg a »Szép szó« című folyóirat, melynek szerkesztőgárdájában József Attila is résztvesz. A »Szép szó« polgári vezetői nem értik meg, s elszigeteltsége továbbra sem szűnik meg. 1937-ben idegbetegsége annyira elhatalmasodott rajta, hogy az orvosok teljes pihenést és kikapcsolódást javasoltak számára. Balatonszárszóra ment, ahol néhány heti tartózkodás után 1937. december 5-én egy elkeseredett pillanatában öngyilkos lesz.

*

József Attila kommunista költő volt. »Költői fejlődése együtt futott a párt fejlődésével — írja Horváth Márton. Kiszabadította költészetét a szektáriusság bilincseiből, minden elnyomott osztály összefogásának, a nemzeti ellenállásnak szószólója lett... Kommunista volt, mert az átmeneti vereségekből az eljövendő győzelem fegyvereit kovácsolta ki, az ellenforradalom sötétségében a szocialista jövő fegyvereit csillogtatta meg. Kommunista volt, mert a munkásosztály, a nemzet legnagyobb költője, aki utat mutat nemcsak a sötét múlt szakadékokon át vezető ösvényein, hanem eljövendő győzelmes harcainkban is.«

Első két, Szegeden kiadott kötete a fiatal költő hangjának keresése. Az előző nemzedék legjobbaitól tanult, elsősorban Ady Endrétől és Juhász Gyulától, de néha Tóth Árpádtól, Babits Mihálytól, Füst Milántól is. De már a legelső kötetben is jelentkeznek olyan motívumok, amelyek megmutatják, hogy szabadulni akar a »Nyugat« formai hatása alól. Kísérletezik a szabad verssel is, de hamarosan elutasítja ezt a megoldást.

Már a »Nem én kiáltok« kötet számos versén is megmutatkozik, hogy a költő legfőbb ihletője a nép. Ekkortájt azt írja magáról, hogy elsősorban tanítónak tartja magát, s természetesen, hogy a nép tanítója a nép nyelvén igyekszik tanítványaihoz szólni. A »Szegényember balladájá«-ban már ott rejlik a lázadás lehetősége is, ha egyelőre még a bukás tragikus bizonyosságával együtt.

— Szegényember, hogy adod a bölcsőt?
— Csöpp a gyerek, hogy adnám a bölcsőt?
— Király vagyok, bírok nagy erővel,
Ha nem adod, elviszem erővel.

Szegényember, hejh, csak egyet szólna —
A király már katonákért szólna.
De a bölcsőt a tóba hajítja,
Csöpp gyereket utána hajítja.

Szegényember sír-ri a börtönben.
Szegényember nevet a börtönben.
Nincs a gyerek már a rossz világban.
Jobb sorsa lesz, hajh, vízi-világban!«

Ez a vers, mely drámaiságban, tömörségben méltán sorakozik a skót és székely népballadák meg Arany János balladái mellé, szemléltetően megmutatja azt is, hogy a költő gondolkodása is elút a polgári gondolatvilágtól, a vers hatása éppen a versben ábrázolt társadalmi erők feszültségének dialektikájában van.

Nem egyetlen ilyen verse ez szegedi köteteinek. Egyik-másik ilyen költemény már nemcsak az öngyilkos lázadás perspektíváját nyitja meg. »Aki szegény, az a legszegényebb« című versében megrázó erővel festi a szegények nyomorúságos életét, s azután így fejezi be:

»... Pedig benne laknak a galambok,
Csillagtollú éneklő galambok,
De így végül griffmadarak lesznek,
Hollónépen igaz törvényt tesznek.«

Szegedi köteteiben tehát az útkeresés időszakát látjuk, de egyik-másik verse már bizonyosságát adja annak, hogy többről van szó, mint arról, hogy egy fiatal költő tudatosan válogat abból, amit elődei az irodalomban megteremtettek. Ezek az írások már a kortársai fölé növő költőt mutatják, aki új fejezetet nyit a magyar líra történetében. Van egy verse a »Nem én kiáltok« kötetben, amely már teljes fegyverzetében mutatja a költőt, s amely költészetének egyik kiemelkedő darabja, a »Mégfáradt ember«.

»A földeken néhány komoly paraszt
hazafelé indul hallgatag.
Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én,
gyenge füvek alusznak a szívem alatt.

A folyó csöndes, nagy nyugalmat görget,
harmattá vált bennem a gond és teher;
se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér,
csak mégfáradt ember, aki itt hever.

A békességet szétosztja az este,
meleg kenyereből egy karaj vagyok,
pihen most az ég is, a nyugodt Marosra
s homlokomra kiülnek a csillagok.«

Bécsi és párizsi útja, magyar emigránsokkal — elsősorban Balázs Bélával és Lukács Györggyel — való megismerkedése, a francia kommunistákhoz fűződő kapcsolata, a marxizmus klasszikusainak beható tanulmányozása már megmutatkozik a »Nincsen apám, se anyám« kötet versein. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy a cenzúrára való tekintettel több jelentős forradalmi hangulatú verset kihagyott a kötetből. Itt jelenik meg a Horger Antallal való összetűzés kirobbantó »Tiszta szívvel«, a polgári világrenddel való teljes leszámolás. Ez a kötet foglal magában olyan jelentős önéletrajzi vonatkozású verseket, mint az »Örökélet«, a »József Attila«.

Kifejezőereje egyre gazdagodik. Szinte közmondásszerű tömörséggel tudja megmutatni a dolgok lényegét.

»... Az áruházak üvegén
A kasszáig lát a szegény...«

— írja a »Biztató«-ban. A »Hosszú az Úristen« keserű kifakadása meg így kezdődik:

»Hosszú az Úristen,
rövid a szalonna,
nyavalyás a szegény ember,
mintha gazdag volna.«

Majd később:

»Hosszú is, kemény is,
püspököké mégis,
rábízná pedig siralmas
dolgát a szegény is.«

Politikai éleslátása együtt jár az élet teljességének ábrázolásával, látja a természeti világ képeit, s emberszerető gyöngédséggel nézi a szerelmet. (Zúz-mara, Oh, Szív! Nyugodj!, Fialat asszonyok éneke, Áldalak búval, vigalom-mal sbt.).

*

A kommunista költő és az érett művész akkor jutott élete fordulópontjához, amikor a párt tagja lett. Nem véletlen, hanem szükségyszerű, hogy emberi teljességéhez is ekkor jutott el. Az érett kor első verseskötete, a »Döntsd a tőkét, ne siránkozz«, az »Anyám« című verssel kezdődik, melyben a gyermeki szeretet gyöngéd kedvessége vegyül a proletársors keserű szürkességének megmutatásával.

»Anyám volt, apró, korán meghalt,
mert a mosónők korán halnak,
a cipeléstől reszket lábuk
és fejük fáj a vasalástól —

S mert hegyvidéknek ott a szennyes!
Idegnyugtató felhőjáték
a gőz s levegőváltozásul
a mosónőnek ott a padlás —

Látom, megáll a vasalóval.
Törekeny természetét a tőke
megtörte, mindig keskenyebb lett —
gondoljátok meg, proletárok —«

A kötet politikai verseit már a teljes tudatosság jellemzi. A »Favágó« alapötlete a »tőke« szó kettős jelentése a magyar nyelvben. De nem csupán politikai szólamok ismétlése a költemény, művészileg is hibátlan a kép. A forradalmi versek ebben az időszakban szorosan kapcsolódnak a nép életéhez, képzeletvilágához, jelezve azt, hogy a költő akkor talált rá igazán a népre, amikor rátalált a pártra. Az »Áradat«, a »Regös ének«, a »Farsangi lakodalom«, a »Dörmögő« költője a népköltészet nyelvén beszél. Az »Áradat« egyenesen az ősrégék hangján beszél a munkanélküliek nyomorúságáról:

»De rivall a csermely csősze,
békák botosa bottal mondja,
vicsorogja víz vitéze,
ordas inas, úr bolondja.
— Eltakarodj, öt tekergő!
Kotródj innen, kujtorogó!
Fattyúnak itt nincsen fürdő!
Csavargónak nincs csobogó!«

S irodalmunkban először, ezen a hangon szólal meg a forradalom jövődölése is:

»Proletárok, hova, hova?
S ni, amott is kettő, három,
s ezer! Ezrek millioma!
Habokba kél a világon.
Vérrel habzik, vassal zuhog,
osztott földünket előnti
s az osztatlan pillanatot
dördül, ahogy felköszönti.«

Ebből az időből való legszebb tájleíró verseinek egy része is, a »Margaréta«, a »Tiszazug«, a »Nyár«, a »Harmatoácska«. Csodálatosan könnyed képek, gazdag hangulat, bensőséges átélés jellemzi őket. Az élet, a táj egyszerű szépségei között csak itt-ott villan meg a forradalmi hévnek a szava, de érezzük, hogy ezek a versek szorosan hozzátartoznak a költő emberi egyéniségéhez.

»Aranyos lapály, gólyahír,
áramló könnyűségű rét.
Ezüst derűvel ráz a nyír
egy szellőcskét és leng az ég.

Jön a darázs, jön, megszagol,
dörmög s a vadrózsára száll.
A mérges rózsa meghajol —
vörös, de karcsú még a nyár.

Ám egyre több lágy buggyanás.
Vérbő eper a homokon,
bóbiskol, zizzen a kalász.
Vihar gubbaszt a lombokon.

Ily gyorsan betelik nyaram.
Ördögszekéren hord a szél —
csattan a menny és megvillan,
elvtársaim: a kaszaél.« (Nyár)

A »Külvárosi éj« kötetben találjuk József Attila legnagyobb forradalmi verseinek egész sorát. Ezek közé tartozik a kötet címadó verse. Egyetlen képen megmutatja a magántulajdonon alapuló kapitalista termelési rend csődjét, anélkül, hogy sematikussá válnék:

»S odébb, mint boltos temető,
vasgyár, cementgyár, csavargyár.
Visszhangzó családi kripták.
A komor föltámadás titkát
őrzik ezek az üzemek...«

A »Mondd, mit érlel« a munkásosztály és a költő azonos sorsáról beszél. Formailag egyike József Attila legnagyobb bravúrjainak, a hét versszakból, ötvenhat sorból álló költemény egyetlen hatalmas, egymásra torlódó kérdészön, egyetlen állítás nélkül. József Attilánál a formai megoldások elválaszthatatlannak a tartalmi elemektől, s a »Mondd, mit érlel« formai tökéletessége a leg-hívebben fejezi ki az adott világ körülményei között a dolgozó ember és a költő sorsának teljes reménytelenségét s ugyanakkor a társadalmi rend megváltoztatásának parancsoló szükségességét.

Valamennyi forradalmi verse közül talán a »Munkások« az, amely legteljesebb képet fest a munkásosztály sorsáról a kapitalista Magyarországon. A nemzetközi összefüggések megmutatása felől indul el, látjuk, hogyan élnek a munkások gyárban és otthon, nappal és éjjel. Komor, sőt vígasztalan volna a kép, ha az utolsó versszak hangja meg nem mutatná a jövő útját. Az utolsó-előtti versszak reménytelen képe és az utolsó versszak távlata hatalmas feszültséget teremt, s megvillantja a mélységes nyomorra következhető ragyogó jövő képét.

»... Így élünk mi. Horkolva alszunk s törten,
egymás hátán, mint odvas farakás
s hazánk határát penész jelzi körben
a málló falon: nedves a lakás.

De — elvtársaim! — ez az a munkásság,
mely osztályharcban vasba öltözött.
Kiállunk érte, mint a kémény: lássák!
És búvunk érte, mint az üldözött.
A történelem futószalagára
szerelve ígyen készül a világ.
hol a munkásság majd a sötét gyárra
szegzi ötágú vörös csillagát!«

A »Medvetánc« verseinek nagyrésze már a pártból való kizárása után keletkezett. A költemények egy részéből az egyedül maradt, betegséggel és nyomorral küzdő költő pesszimizmusa hangzik fel, más részükből viszont annak a bizonyossága, hogy a néppel, a munkásosztállyal való egybeforrottságát semmi sem ingathatja meg.

Ebben a kötetben találjuk az »Óda« című verset. Az »Óda« nemcsak a világirodalom egyik legcsodálatosabb szerelmes verse, hanem az első nagy kísérlet a szerelmet a materialista világnézet felől, a materializmus képeivel megközelíteni.

»Vérköreid, miként a rózsabokrok,
reszketnek szüntelen.
Viszik az örök áramot, hogy
orcádon nyíljon ki a szerelem
s méhednek áldott gyümölcse legyen.

Gyomrod érzékeny talaját
a sok gyökerecske át meg át
hímezi finom fonalát
csomóba szőve, bontva bogját —
hogy nedűid sejtje gyűjtse sok raját
s lombos tüdőid szép cserjéi saját
dicsőségüket susogják!

Az örök anyag boldogan halad
benned a belek alagútjain
és gazdag életet nyer a salak
a buzgó vesék forró kútjain!

Hullámzó dombok emelkednek,
csillagképek rezegnek benned,
tavak mozdulnak, munkálnak gyáarak,
sürög millió élő állat,
bogár,
hínár,
a kegyetlenség és a jóság;
nap süt, homályló északi fény borong —
tartalmaidban ott bolyong
az öntudatlan örökkévalóság.«

Olyan versek keserű pesszimizmusára, mint a »Reménytelenül«, felcsendül válaszul »A tőkehaszon balladája«, mely a kétszerkettő egyszerűségével bizonyítja be a munkásoknak, hogy a kapitalista társadalmi, rendben bármi történjék is, mindig »a tőkéséké a haszon«. A betegség kínjai előtt a pszichoanalízis útjára tévelyedés olyan hangjaira, mint az »Iszonyat«, a gondolati líra egyik legjelentősebb alkotása, az »Eszmélet« válaszol.

*

Utolsó kötetében, a »Nagyon fáj«-ban és a kötetbe már nem foglalt versekben megszorodnak azok a versek, melyek a betegség elhatalmasodását mutatják. A nélkülözések éppen úgy hozzájárulnak ehhez, mint elszigetelődése vagy a világpolitikai helyzet, a német fasizmus rohamos előretörése.

De ebben a korszakában is írt néhány olyan remekművet, melyek mutatják, hogy csak kevés megértés, kevéssel jobb körülmények kellettek volna a költőnek ahhoz, hogy eredményesen felvegye a harcot a betegséggel. »A város peremén« egész fogalomvilága tudatos marxista költőre mutat, aki tisztában van az osztálytársadalom alakulásával, s világosan látja, hogy a jövőendő uralgó osztálynak, a szocialista munkásságnak szükségképpen másnak kell lennie, mint a feudalizmus urainak, a kapitalizmus polgárainak.

»... — ilyenek vagyunk.
Új nép, másfajta raj.
Másként ejtjük a szót, fejünkön
másként tapad a haj.
Nem isten, nem is az ész, hanem
a szén, vas és olaj,

a való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformáiba lötytyintve
forrón és szilajon,
hogy helyt álljunk az emberiségért
az örök talajon.

Papok, katonák, polgárok után
igy lettünk végre mi hú
meghallói a törvényeknek;
minden emberi mű
értelme ezért bűg mibennünk,
mint a mélyhegedű.«

A proletárforradalmak korának költője is más, mint az elmúlt koroké.
Olyan, mint ő, kommunista költő.

»A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő (az adott világ
varázsainak mérnöke),
tudatos jövőbe lát
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.«

Az elkeseredés emberkerülő hangulatai és a munkásosztállyal való elszakíthatatlan egység érzése közötti belső harc egyre erősebb lesz költészetében. Különösen akkor, amikor a világpolitika horizontja egyre jobban elborul. A német fasizmus magyarországi előretörése megdöbbeníti és elundorítja. Erről vall »A Szigeten« című verse:

»Kiléptem hát, hogy enyhülésre leljek, —
de „Hoch!”-ok zúgtak és rekedtebb „Heil!”-ek,
csámpás Wotanok téglavörös arccal,
több mecklenburgi kisiparos dalkar
zajongta, hogy csak ő van a világon
és megvalósul a keleti álom!
Barna szmokingban húzták a zenészek —
de kinek húzták? melyik nép a részeg?
Ezt ők döntsék el, a felsőbb hatalmak,
akik nem adtak egy picit nyugalmat.«

A »Levegőt« az elviselhetetlenné súlyosodó fasiszta zsarnokság elleni tiltakozás.

»Számon tarthatják, mit telefonoztam
s mikor, miért, kinek.
Aktákba írják, miről álmodoztam,
s azt is, ki érti meg.
És nem sejthetem, mikor lesz elég ok,
előkotorni azt a kártotékot,
mely jogom sérti meg.«

A költemény utolsó soraiban József Attila hitet tesz az elidegeníthetetlen emberi szabadságjogok mellett:

»Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!«

A sovinszta fajelmélet, az egymás mellett élő népeket egymás ellen uszító fajgyűlölet ellen írja a »Dunánál«-t, mely a nemzetiségi viszonyok egyetlen helyes megoldásának lehetőségét mutatja meg. A spanyol polgárháborúval kapcsolatos bátor kiállása egyetlen négysoros epigrammában megmutatja nemcsak azt, hogy melyik oldalon áll az igazság, hanem azt is, hogy a harc elől nem lehet kitérni. (Egy spanyol földműves sírverse.) Utolsó nagy verseinek egyike, a »Hazám« című szonettciklus a »nemzeti nyomor« rettentő képét vetíti az olvasó elé, s megteremti az igazi hazafiság és a proletár nemzetköziség szintézisét.

»Adtál földművest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,

hogy mi ne legyünk német gyarmat.
Hadd írjak szépet, jót — nekem
add meg boldogabb énekem.

*

József Attila költészete sokkal szélesebb és sokrétűbb, semhogy néhány száz sorban minden szépségével foglalkozni lehetne. Alig esett szó szerelmi költészetéről, kevés arról a mélységes, tiszta szeretetről, mely a költőt anyjához fűzte. Beszélni kellene a költészettel kapcsolatos állásfoglalásáról, melyet oly öntudatosan fogalmaz meg »Ars poetica«-jában. Mint minden igazán nagy költő, József Attila is élénken és gyorsan reagált a környező világ minden megnyilvánulására.

Halála óta tizenhét esztendő telt csak el, a költő mégis a szó legszebb értelmében klasszikussá nemesedett, anélkül, hogy klasszikussá merevedett volna. Tanítása itt él köztünk, versei buzdítanak napi építőmunkánkban, a békéért vívott harcunkban. Ma jobban megbecsüljük haladó hagyományainkat, mint történelmünk során bármikor. József Attila azonban több a számunkra, mint haladó hagyomány, hiszen azt a napsugaras jövőt építjük, amelyet legnagyobb verseiben megjövendölt.

Pósa Péter